

Μάθημα: Αντιρρητική Θεολογία

Οι Τριαδολογικές Προϋποθέσεις της Αντιρρητικής Θεολογίας

Βασικές αρχές της ορθόδοξης Τριαδολογίας και οι διαφορές τους από τη Λατινική Τριαδολογία

A) Διάκριση Θεολογίας και Οικονομίας

Θεολογία: αναφέρεται στον τρόπον της αΐδιας υπαρκτικής προελεύσεως

Πατρική αρχή: Μία και μόνη αρχή της Τριάδος ο Πατήρ

Οικονομία: εκφαντορικός τρόπος αΐδιας εκφάνσεως

Τριαδική αρχή: αρχή της δημιουργίας οι τρεις θεαρχικές υποστάσεις της Τριάδος.

Η ορθόδοξη διάκριση Θεολογίας και Οικονομίας συνδέεται (χωρίς να ταυτίζεται απόλυτα) με την διάκριση ουσίας και ενεργείας. Αντιθέτως, Λατίνοι σχολαστικοί, όπως ο Θωμάς Ακινάτης, ταυτίζουν την ουσία με την ενέργεια και επίσης συγχέουν τη Θεολογία με την Οικονομία. Η λατινική σύγχυση Θεολογίας και Οικονομίας οδηγεί σε έναν κίνδυνο πανθεϊσμού και υποβαθμίζει την ετερότητα του Θεού προς τον κόσμο.

Διευκρινίσεις:

- Ο όρος «προκαταρκτική αιτία ὁ Πατήρ» αναφέρεται στην Οικονομία και όχι στη Θεολογία. Στους Λατίνους αντιθέτως υπάρχει η έννοια ότι ο Πατήρ προβάλλει «principaliter» το Πνεύμα.
- Η έκφραση «ἐκ τοῦ Πατρός, δι' Υἱού, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι» αναφέρεται στην Οικονομία.

B) Η Μοναρχία του Πατρός

- Η υπόσταση του Πατρός συνιστά τη μοναδική πηγή και αιτία και αρχή της Θεότητας και το μόνο αίτιο της αϊδίας υπάρξεως των υποστάσεων του Υιού και του Αγίου Πνεύματος.
- Αρχή και αιτία και πηγή των υποστάσεων του Υιού και του Πνεύματος είναι η υπόσταση του Πατρός και όχι η κοινή θεία ουσία. Λατίνοι: Η αιτία επεκτείνεται και στην ουσία, οπότε δημιουργείται ο κίνδυνος να έχουμε μία διαβάθμιση ουσιών στην Τριάδα, πολλές ουσίες με τελική συνέπεια τον Αρειανισμό. Αρειανίζουσες προϋποθέσεις του Filioque.
- Υποστάσεις και Ουσία στην αγία Τριάδα. Οι υποστάσεις χαρακτηρίζονται από ιδιώματα τα οποία είναι ακοινώνητα, αμετάδοτα και ακίνητα. Τα υποστατικά ιδιώματα δεν «μεταπίπτουν» σε άλλη θεία υπόσταση (άγιος Γρηγόριος Θεολόγος). Η ουσία είναι κοινή. Λατίνοι: Το Filioque πλήττει το ακοινώνητον των ιδιωμάτων, καθώς ο Υιός λαμβάνει το ιδίωμα του εκπορεύειν (procedere στα λατινικά), το οποίο, όμως, κατά τους Ορθοδόξους ανήκει μόνο στον Πατέρα.
- Από την άλλη, η προαιωνίως κοινή θεία ουσία δεν είναι ούτε και αιτιατόν των υποστάσεων. Οι όροι αίτιον και αιτιατόν αναφέρονται στις υποστάσεις και όχι στην ουσία. Δεν είναι σωστό να πούμε ότι η κοινή θεία ουσία είναι αιτιατό είτε της υποστάσεως του Πατρός, είτε των τριών υποστάσεων. Αιτιατά της υποστάσεως του Πατρός είναι μόνο οι υποστάσεις του Υιού και του Πνεύματος. Δεν πρέπει να συγχέεται το οντολογικό «επίπεδο» των υποστάσεων, όπου υπάρχει προσωπική αιτιότης, με το οντολογικό «επίπεδο» της ουσίας, όπου υπάρχει το ομοούσιον.
- Αφετηρία της τριαδολογικής θεώρησης η προθεώρησις των υποστάσεων. Λατίνοι: Προθεώρησις κοινής θείας ουσίας. Ωστόσο, ο «ουσιανισμός» των Λατίνων δημιουργεί τον κίνδυνο «Τετραδισμού», εφόσον η ουσία θεωρείται ως κάτι οιονεί «τέταρτον» δίπλα στην Τριάδα.
- Η Πατρική Υπόστασις είναι η ένωσις και η διάκρισις των θείων υποστάσεων.
- Ιδιώματα της πατρικής υποστάσεως: το αγέννητον, το γεννάν, το προβάλλειν.
- Ο Πατήρ είναι «γεννήτωρ» και «προβολεύς» διακεκριμένως και όχι κατά τρόπο ενωμένο και ενιαίο. Λατίνοι: Ο Πατήρ είναι γεννών ομού και προβάλλων. Αυτό σημαίνει ότι κατά τους Λατίνους ο Πατήρ εκπορεύει το Πνεύμα ως Πατήρ, δηλαδή ως Πατήρ του Υιού. Η αντίληψη αυτή των Λατίνων συνδέεται με το Filioque, εφόσον καθιστά την εκπόρευση του Πνεύματος εξαρτώμενη από την υποτίθεται οντολογικώς προτέραν γέννησιν του Υιού. Η Ανατολική παράδοση επιμένει, αντιθέτως, στη διάκριση γεννήσεως και εκπορεύσεως.
- Ιδίωμα του Υιού είναι το γεννητόν και το αιτιατόν. Ο Υιός δεν είναι αρχή. Όποτε χαρακτηρίζεται «αρχή» ο Υιός, αυτό αναφέρεται στην Οικονομία.
- Ιδίωμα του Πνεύματος είναι το εκπορευτόν και το αιτιατόν.

- Το αγέννητον του Πατρός σημαίνει αναίτιον. (Αυτό πρέπει να διευκρινιστεί γιατί και το Πνεύμα είναι κατά μία διαφορετική έννοια «αγέννητον».)

- Ο Πατήρ δεν προέρχεται εξ εαυτού, είναι απλώς αγέννητος και αναίτιος. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Τριαδολογία είναι λάθος η διατύπωση ότι ο Πατήρ έχει ως αιτία τον εαυτό του, γιατί τότε ο Πατήρ θα ήταν και αίτιος και αιτιατός (του Εαυτού Του). Είναι καλύτερο να πούμε απλώς ότι ο Πατήρ είναι αναίτιος.

- «μόνη πηγή της υπερουσίου Θεότητας ο Πατήρ» (ψ.-Διονύσιος Αρεοπαγίτης, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, 2,5, PG 3,641D), η «θεογονία» (*ibid.*) αναφέρεται τόσο στην γέννηση όσο και στην ἐκπόρευση. Λατίνοι: Αναφέρουν την «θεογονία» μόνο στην γέννηση και όχι στην ἐκπόρευση. Έτσι όμως δημιουργείται ο κίνδυνος δυαρχίας στην Τριάδα. Γενικότερα, η λατινική Τριαδολογία πάσχει από δύο αλληλοσυνδεδεμένους κινδύνους, αυτόν της δυαρχίας και αυτόν του «Τετραδισμού».

- Είναι υποστατικό ιδίωμα του Πατρός και η αιτία. Λατίνοι: Κατά τον Θωμά Ακινάτη υποστατικό ιδίωμα είναι μόνο ό,τι έχει σχέση με την Πατρότητα του Πατρός σε αντιθετική σχέση με την Υιότητα του Υιού. Τα υπόλοιπα είναι κοινά. Κατά τον Νείλο Καβάσιλα αυτό είναι λάθος γιατί οδηγεί στη συνέπεια ότι ο Υιός μοιράζεται με τον Πατέρα το υποστατικό ιδίωμα της αιτίας.

- «πάντα όσα έχει ο Πατήρ του Υιού εστί πλην της αιτίας» (άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος. Η αιτία εν γένει ανήκει μόνο στον Πατέρα, συμπεριλαμβάνοντας όχι μόνο το γεννάν αλλά και το εκπορεύειν. Λατίνοι: Το ερμηνεύουν με μια ταύτιση της αιτίας με το γεννάν, οπότε κατ' αυτούς ο Υιός δεν «γεννά», όμως είναι αιτία. Γενικότερα, οι ορθόδοξοι επιμένουν στην «αιτία» ως ιδίωμα του Πατρός, ενώ οι Λατίνοι στην «Πατρότητα», εφόσον πιστεύουν ότι και ο Υιός είναι αιτία.

- Ο Νείλος Καβάσιλας γράφει ότι ο Πατήρ παρέχει «ἐξ αἰδίου» στον Υιό και το Πνεύμα «ὑπαρξιν ἐκ τῆς οὐσίας τῆς ἑαυτῆς» (*Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, II, 44)

Γ) Διαφορές στη θεολογική μεθοδολογία μεταξύ της Ορθόδοξης και της Λατινικής θεώρησης

Ορθόδοξη θεώρηση

- Η προσέγγιση είναι αποφαιτική. Ο ανθρώπινος λόγος δεν μπορεί να εξαντλήσει το μυστήριο της Τριάδος και για αυτό το έρεισμα της Τριαδολογίας είναι η θεία Αποκάλυψη στη Γραφή και στη ζωή της Εκκλησίας.
- Διακρίνεται η Θεολογία από την Οικονομία. (Ο λόγος είναι ότι πρέπει να διαφυλάξουμε σεβαστικά την ετερότητα του Θεού προς τον κόσμο. Ο άκτιστος Θεός υπάρχει ανεξαρτήτως του κτιστού κόσμου και είναι αγάπη στο ίδιο Του το είναι, ανεξαρτήτως του κόσμου (Θεολογία), αλλά με τη θεία Οικονομία εντάσσει και τον κόσμο στην αγάπη Του. Η διαφορά μεταξύ Οικονομίας και Θεολογίας σημαίνει, όμως, ότι ο,τιδήποτε συμβαίνει στην Οικονομία δεν

μπορεί να μεταφερθεί αυτούσιο στη Θεολογία, γιατί ο Θεός καθ' Εαυτόν δεν μπορεί να εξαρτηθεί από τη σχέση Του με τον κόσμο. Εδώ το κριτήριο είναι η αποκάλυψη του Ίδιου του Θεού στην Αγία Γραφή και τη ζωή της Εκκλησίας και όχι οι αυτόνομοι λογικοί συλλογισμοί.)

- «Προθεωρούνται» οι υποστάσεις στην Τριαδολογία (αυτό δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι υπάρχει «οντολογική προτεραιότητα» της υποστάσεως έναντι της ουσίας. Υποστάσεις και κοινή ουσία είναι εξίσου αίδιες και οντολογικά σημαντικές. Η διαφορά είναι ότι στην ορθόδοξη Τριαδολογία «αίτιος» (δηλαδή αίτιος των υποστάσεων του Υιού και του Πνεύματος) είναι η υπόσταση του Πατρός και όχι η κοινή ουσία).

Λατινική θεώρηση

- Η μέθοδος είναι ορθολογική, συλλογιστική και διαλεκτική. (Ορθολογική σημαίνει ότι ο ανθρώπινος ορθός λόγος επεκτείνεται και στον Θεό και θεωρείται ότι μία ενιαία λογική μπορεί να εφαρμόζεται και επί του Θεού και επί των κτισμάτων. Η λογική αυτή προχωρά με συλλογισμούς νεο-αριστοτελικού είδους. Διαλεκτική σημαίνει ότι η Λατινική Τριαδολογία βασίζεται στην έννοια της αντιθέσεως (relatio oppositioinis ή oppositio relationis, δηλαδή οι υποστάσεις αντιτίθενται μεταξύ τους, ενώ στην ορθόδοξη Τριαδολογία απλώς σχετίζονται και είναι αίτιος ο Πατήρ και αιτιατά ο Υιός και το Πνεύμα, χωρίς να αντιτίθενται. Από τη διαλεκτική των σχολαστικών, όπως ο Θωμάς Ακινάτης, προέρχεται γενικά η διαλεκτική στη δυτική σκέψη μέχρι και τη νεωτερικότητα, με αποτέλεσμα ο δυτικός πολιτισμός να είναι ένας πολιτισμός διαλεκτικών αντιθέσεων και συγκρούσεων. Η ορθολογική, συλλογιστική και διαλεκτική μέθοδος κατ' ουσίαν ταυτίζονται, καθώς η συλλογιστική μέθοδος στους σχολαστικούς βασίζεται κυρίως στις αντιθέσεις των εννοιών μεταξύ τους.)
- Η Θεολογία και η Οικονομία συχνά συγχέονται ή θεωρείται ότι στην Οικονομία αποτυπώνονται ακριβώς οι ενδοτριαδικές σχέσεις της Θεολογίας. (Η θεώρηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα όταν συμβαίνει κάτι στη θεία Οικονομία να θεωρούμε ότι αυτό δείχνει τι ακριβώς συμβαίνει και στη Θεολογία. Η θεώρηση όμως αυτή είναι προβληματική γιατί έτσι συγχέεται ο Θεός καθ' Εαυτόν με τη σχέση του με τον κόσμο και δεν γίνεται σεβαστή η ετερότητα του άκτιστου Θεού προς τον κτιστό κόσμο.)
- Προθεωρείται η ουσία στην Τριαδολογία. (Η απλότητα και ενότητα της ουσίας θεωρείται ως το πιο σημαντικό με αποτέλεσμα τα πρόσωπα να θεωρούνται ως ενδο-ουσιακές σχέσεις ή και ενδο-ουσιακές αντιθέσεις. Έτσι ένα ανθρώπινο λογικό κριτήριο, αυτό της απλότητας της θείας ουσίας θεωρείται ως πιο σημαντικό από τη θεία Αποκάλυψη. Όμως αυτή η επιβολή της λογοκρατικής και διαλεκτικής θεώρησης στη Θεολογία δημιουργεί πολλά προβλήματα, ένα από τα οποία είναι και το Filioque.)

Δ) Διάκριση των υποστατικών από τα φυσικά ιδιώματα

- Υποστατικά ιδιώματα: Ο ίδιος και διακεκριμένος τρόπος της αΐδιας υπάρξεως των υποστάσεων της Τριάδος.

- Τα υποστατικά ιδιώματα είναι *ἀκοινώνητα, ἀκίνητα, ἀσύγχυτα, ἰδιάζοντα*, δεν «μεταπίπτουν» το ένα στο άλλο (ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος 39, Εἰς τὰ Φῶτα 12, PG 36,348BC*)

- Η Θεότης ενούται αΐδιως κατά τη θεία ουσία και τα ἄκτιστα φυσικά ιδιώματα, δηλαδή κατά το ομοούσιον και ομοδύναμον, και εν ταυτῷ διακρίνεται αΐδιως κατά τις υποστάσεις διὰ των υποστατικῶν ιδιωμάτων.

- Λατίνοι: Διαλεκτικός συλλογισμός: Η διάκριση είναι πάντα σχέση αντίθεσης (*relatio oppositionis, oppositio relationis* ή *oppositio relativa* «κατ' αἰτίαν αναφορική αντίθεσις»).

Πρόβλημα: Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι αυτό θα μπορούσε να ισχύσει για τον Πατέρα και τον Υιό, δεν μπορεί να ισχύσει για τη σχέση Υιού και Πνεύματος. Για αυτό η λατινική εκδοχή οδηγεί κατ' ανάγκην στο *Filioque*.

Στην ορθόδοξη θεώρηση, όμως, τα υποστατικά ιδιώματα δεν είναι αντιθέσεις, αλλά τρόποι υπάρξεως, αναφερόμενοι στο «πῶς εἶναι».

- Οι Λατίνοι χρησιμοποιούν την «εναλλάξ αντιστροφή» στην αγία Τριάδα. Θεωρούν ότι είναι ἀνάλογα το γεννῶν και το εκπορεύον και το γεννώμενον και το εκπορευόμενον. Αυτό όμως είναι λάθος γιατί αφενός ο Πατήρ είναι και ο γεννῶν και ο εκπορεύων ὄντας μία Υπόσταση και αφετέρου η λογική αυτή οδηγεί σε μία σύγχυση Υιού και Πνεύματος, την οποία ακριβῶς για να αποφύγουν οι Λατίνοι εισάγουν το *Filioque*, το οποίο σημαίνει ότι ο Υιός διακρίνεται από το Πνεύμα βάσει του ότι είναι αἰτία Του. Οι Λατίνοι κάνουν, επομένως, διπλό λάθος.
- Στη λατινική γλώσσα και θεολογικό ἰδίωμα το ρήμα *procedere* (προβάλλεσθαι, προχωρεῖν) χρησιμοποιεῖται με την ἔννοια της «προόδου» ἀδιακρίτως τόσο για την *γέννησιν* όσο και για την *ἐκπόρευσιν*. Το αποτέλεσμα είναι ότι η διάκριση κατά τον Θωμά Ἀκινάτη αναφέρεται στην «ἀρχή της προόδου», υπονοώντας το *Filioque*. Η θεώρηση αυτή αποτελεί τυπικό σύμπτωμα της διαλεκτικής συλλογιστικής που κινείται μέσα από ἀντιθέσεις και της ἀλαζονείας της να προσπαθεῖ να ἐντάξει το μυστήριο της Τριάδος σε μια σχολαστική λογική διάρθρωση.
- Σημειωτέον, ἐξάλλου, ότι οι Λατίνοι ἐπιμένουν στην Πατρότητα ως κατ' ἐξοχὴν υποστατικό ἰδίωμα ἐπειδὴ ἐκλαμβάνουν την ὑπόσταση κυρίως ως (ἐνδοουσιακή) σχέση. Ἀντιθέτως οι ορθόδοξοι ἐπιμένουν στο «ἀγέννητον», διότι ἐπικεντρώνουν στον οντολογικό τρόπο υπάρξεως των προσώπων ως υποστάσεων. Η ἔμφαση των Λατίνων στην Πατρότητα συνεπάγεται ἐπίσης ότι

μόνο με τον Υιό υπάρχει άμεση σχέση του Πατρός κατά τους Λατίνους, ενώ η σχέση με το Πνεύμα είναι έμμεση διά του Υιού.

- Εν συνόψει, η ορθόδοξη θεώρηση επικεντρώνει στα υποστατικά ιδιώματα ως αίδιους τρόπους υπάρξεως των τριών Υποστάσεων, και για αυτό επικεντρώνει στο άγέννητον για τον Πατέρα με τη σημασία του αναιτίου, στο γεννητόν για τον Υιό και στο έκπορευτόν για το Πνεύμα.